

УДК 913(292.451/454)
**ПРОЦЕС ЗМІНИ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СІЛЬСЬКОГО
НАСЕЛЕННЯ, АГРАРНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ ГОСПОДАРСТВ
І АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ**

*І. Гризлюк, ст. викладач, Н. Боднарчук, асистент
Львівський національний аграрний університет*

Ключові слова: соціальна структура, архітектура, рекреація, туристичний комплекс, аграрно-рекреаційне господарство, природні ресурси.

Розглянуто й проаналізовано сучасний стан структури розселення в сільському секторі у взаємозв'язку з функціональним призначенням території та просторово-планувальними взаємовпливами. Позитивний вплив та зміни соціальної структури сільського населення, особливо в гірських невеликих населених пунктах, зумовлені переходом від виключно сільського господарства до створення аграрно-рекреаційних комплексів, вирішення проблем соціального, економічного характеру, зростання рівня зайнятості населення.

Постановка проблеми. Комплексна оцінка соціально-економічної та екологічної реалізації середовища існування в сільських поселеннях.

Постановка завдання. Мета дослідження – аналіз впливу зміни соціальної інфраструктури, формування аграрно-рекреаційних господарств і вирішення архітектурно-планувальних завдань на розвиток малих сільських поселень, зокрема в гірських районах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальні, економічні й архітектурно-планувальні проблеми розвитку населених пунктів неодноразово розглядали у працях науковців, фахівців-практиків, були темами науково-дослідних конференцій. На сьогодні ця проблематика не втрачає актуальності, зокрема це стосується розвитку сільських поселень у гірських районах, інтеграції наукових розробок у практичне формування сільського середовища [1; 2].

Виклад основного матеріалу. Структура розселення значною мірою визначається народногосподарськими функціями території. Залежно від розвитку функцій перетворюються і планувальні елементи та їх просторово-територіальні взаємозв'язки й взаємовпливи. Таким чином, нове функціональне призначення території – одна з передумов нової просторово-планувальної організації взаємопов'язаних населених пунктів.

Сільськогосподарське виробництво України переважно пов'язане з

обробіткою відносно невеликої кількості земельних угідь, здебільшого у зоні низин, з утриманням гірських природних сінокосів і пасовищ, а також дрібних тваринницьких ферм, тому характерною особливістю сільського розселення, яке сформувалося, є його надто велика дисперсність і подрібненість. Матеріальних ресурсів окремих господарств гірських районів недостатньо для будівництва необхідних об'єктів житлового, культурно-побутового і комунального призначення. Отже, багато невеликих сільських населених пунктів гірських районів, які розвиваються на базі тільки сільськогосподарського виробництва, на сьогодні залишаються неповноцінними в соціально-економічному розумінні [3].

Ширший розвиток отримують багатофункціональні населені пункти, в яких, поряд із сільським господарством, є різні промисли, заклади дозвілля і туризму, філії науково-дослідницьких установ, технікуми тощо.

Зауважимо, що зміни у функціональній структурі сільських поселень гірських місцевостей зазнають безперервних соціальних і технічних видозмін у зв'язку з процесом приватизації і втіленням нових видів технології. Також унаслідок збільшення кількості особистих транспортних засобів і зростання переміщення населення всі елементи сільського житлового середовища змінюються [6].

Тому, для формування структурної одиниці в системі розселення, буде це село чи поселення міського типу, необхідно взяти за основу не тільки головну відносну сталу функцію, а й сукупність взаємопов'язаних функцій, враховуючи при цьому динамічність концепцій майбутнього, а також екологічні проблеми.

Гірська територія України становить близько 1/10 території країни, а її сільськогосподарське виробництво не перевищує 3-5%. Водночас гірська зона України – неповторний природний ландшафт із багатьма лікувально-мінеральними джерелами, великою кількістю історичних пам'яток архітектури. Чисте гірське повітря, підвищена ультрафіолетова радіація та інші оздоровчі чинники створюють великі можливості для перспективного розвитку курортологічних ресурсів (санітарно-курортних комплексів, а також баз гірськолижного туризму, альпінізму і зимового спорту). На схилах Карпат (на висоті понад 800 м над рівнем моря) випадає велика кількість атмосферних опадів. Середня температура січня – мінус 7°. Стійкий сніговий покрив, ясна сонячна зимова погода створюють усі умови для розвитку гірського туризму, гірськолижного, санного та інших зимових видів спорту. Водночас у горах України лише в незначній кількості існують спеціальні господарства з обслуговування туристів і відпочивальників. На жаль ми не використовуємо досвід інших країн, зокрема як Австрії, Швейцарії, Франції, Італії, Чехії, Польщі, Болгарії тощо, в яких туризм і

гірськолижний спорт є не тільки найкращою формою відпочинку й підтримання здоров'я людей, а й значним джерелом збільшення національного прибутку [3].

Курортно-оздоровчі й туристичні комплекси України розвиваються в значних масштабах. Побудовані сотні нових оздоровчих закладів, санаторіїв, будинків відпочинку і баз туризму, пансіонатів, готелів. Але розвиток гірського туризму, альпінізму, гірськолижного спорту надалі не відповідає зростаючим потребам.

Прогнози розвитку малих карпатських сільських поселень будуть пов'язані з туризмом і будинками відпочинку, а сама спеціалізація відповідних комплексів – скерована на забезпечення санітарно-оздоровчих закладів, перетворення Карпатського краю на великий санітарно-курортний комплекс.

Це допоможе вирішенню таких важливих проблем, як зайнятість населення, запобігання його міграції на низинні території, дозволить завадити втратам сільськогосподарських угідь у низинних ландшафтах і деградації гірських місцевостей. Тому вже зараз потрібно створювати всі необхідні умови для стабілізації гірських поселень.

У зв'язку з цим, базуючись на наукових дослідженнях і проектних розробках, необхідно прийняти оптимальні рішення про подальший розвиток і розширення в гірській місцевості курортно-оздоровчих господарств, про ефективне використання виняткових природних ресурсів України.

Формування аграрно-рекреаційних об'єднань у гірських районах країни дозволяє розширити трудову зайнятість населення за наявності багатопрофільної сфери застосування праці (розвиток сфери обслуговування), зменшити кількість сезонних робітників, поліпшити демографічну структуру поселень, забезпечити техніко-економічну і містобудівельну основу для створення сучасної мережі культурно-побутового обслуговування населення, призупинити міграцію з гірських районів. Але всі ці чинники також вплинуть на екологічну ситуацію, про що необхідно подбати вже сьогодні.

Отже, аграрно-рекреаційне об'єднання – це комплекс, який дозволяє вирішити проблеми одночасного використання природних і трудових ресурсів, техніки, транспорту, інженерних комунікацій, забезпечити кооперування засобів і створити сучасне багатофункціональне облаштоване поселення.

Останнім часом помітно зріс обсяг будівництва закладів відпочинку й туризму в сільських поселеннях, а також заводів із розливу мінеральних вод. Багато сучасних гірських сіл на базі таких закладів поступово перетворилися

на робочі або обслуговуючі курортно-рекреаційні поселення. Приналежні до категорії сільських поселень, вони є водночас місцем проживання працівників сільського господарства, робочих промислових підприємств і обслуговуючого персоналу курортно-рекреаційних закладів. До такого типу поселень у Львівській області належать Трускавець, Моршин, Східниця, Славське, Волосянка, Орявчик, Орів, Тисовець, Густань; у Закарпатській – Воловець, Тур'я Пасіка, Міжгір'я, Ізкі, Пилипець, Подобовець, Поляна, Чинадієво, Свалява, Синевир, Рахів, Кваси, Драгобрат, Ясіня. В Івано-Франківській – Верховина, Волова, Ворохта, Яблуниця, Буковель, Татарів, Виженку, Косів, Шешори, Микуличин, Яремче, Коломия; у Чернівецькій області – Мигово [5; 6].

Отож, на сільськогосподарських територіях гірських районів України виникають курортно-рекреаційні комплекси. Одна з основних умов щодо створення таких об'єднаних сільськогосподарських і курортно-рекреаційних господарств – не порушувати екологічну рівновагу місцевості.

Як показують дослідження, чисельність постійного населення в уже існуючих поселеннях комбінованих аграрно-рекреаційних господарств значно вища, ніж у селах. Тоді, коли в сільських населених пунктах гірських адміністративних районів існує тенденція до зменшення кількості населення, в аграрно-рекреаційних поселеннях цих же районів населення значно збільшується, у зв'язку з чим порушується екологічна рівновага місцевості.

У результаті дослідження аграрно-рекреаційних поселень встановлено, що в складі їх постійного населення обслуговуюча група більша, ніж в аграрних населених пунктах, але менша, ніж у курортно-рекреаційних. Розвиток курортно-рекреаційних комплексів в аграрних населених пунктах сприяє суспільному поділові трудової зайнятості населення і збільшенню сфери обслуговуючої групи. Це призводить до зменшення міграції кваліфікованих кадрів із гірського села завдяки забезпеченню постійної повної та пропорційної зайнятості працездатного населення (з урахуванням тих обставин, що не всі особи можуть працювати на гірських пасовищах і сінокосах).

Вивчення динаміки сільського розселення в аграрно-рекреаційних районах гірської частини України дозволило встановити, що розміщення сіл, їх розміри і темпи зростання, крім сільськогосподарського виробництва, прямо залежать і від розмірів курортно-рекреаційних комплексів. Так, із віддаленням від зони впливу рекреаційних комплексів спостерігається постійне скорочення сільських населених пунктів, а на певній відстані – зменшення чисельності населення.

Таким чином, для специфічних умов гірських регіонів розвиток

різних, насамперед комплексних аграрно-рекреаційних галузей народного господарства, є основою перспективного розвитку сільських населених пунктів. Врахування цих перспективних напрямів дозволяє точніше визначити екологічний стан і оптимальний обсяг житлового, культурно-побутового і курортного будівництва конкретної місцевості.

Отже, завдання архітектурно-планувальної організації сільського середовища як важливої ланки соціально-економічного життя сучасного сільського суспільства зумовлюють необхідність визначення, які соціально-економічні чинники діють на просторово-планувальну організацію сільського навколишнього середовища гірського регіону. На жаль, соціальні чинники на сьогодні враховують не повною мірою, а будь-який економічно доцільний варіант не може бути прийнятим, якщо він не відповідає соціальним нормам. Неповне врахування соціальних чинників розвитку є однією з причин того, що багато проектних пропозицій залишаються нереалізованими. Особливо це проявляється в організації систем розселення, розміщенні промислових об'єктів, інших елементів виробничої і соціальної інфраструктури [1].

На сьогодні у всьому світі широко проводять дослідження соціальних, економічних й архітектурно-планувальних проблем, але без належної їх інтеграції. Здебільшого соціологи та економісти відособлено вивчають проблеми поселень і всього середовища існування людини, а архітектори-планувальники розробляють містобудівельні класифікації без їх рекомендацій. Насправді вони мали б бути в тісній співпраці – соціологи і економісти визначають завдання містобудівельних класифікацій, а архітектор, виходячи з рекомендацій, повинен приймати конкретні містобудівельні рішення. Цей новий комплексний напрям слід прийняти як один із розділів у теорії формування сільського навколишнього середовища і в проектах планування.

В архітектурно-планувальній науці ще не існує достатньо коректної оцінки комплексної соціально-економічної та екологічної ефективності реалізації середовища існування. У процесі дослідження неможливо в повному обсязі відповісти на всі питання, які виникли під час вирішення проблем організації навколишнього середовища людини [1]. Однак ми знаємо і розуміємо те, що в результаті оптимальної, планомірної взаємодії людини з природним середовищем, у виявленні творчого підходу, відбувається гармонійний розвиток природних і антропогенних компонентів. У протилежному ж разі під час необдуманого втручання в природу людина завдає навколишньому середовищу збитків, дуже часто непоправних. Тобто, створюючи архітектурне середовище, людина тим самим робить його предметним віддзеркаленням своїх творчих сил і своєї

культури. Важливо зазначити, що в сучасних умовах культурний рівень життя сільського населення і процес перебудови сільських населених пунктів зростає завдяки розвитку курортно-рекреаційних комплексів [3; 6].

Незважаючи на обсяги будівництва, які зросли останніми роками, рівень забезпечення ними сільського населення значно нижчий, ніж міського, і не відповідає дійсним містобудівельним нормативам. Результатом цього є міграція населення зі сільської місцевості гірських районів у міста.

Надзвичайно важливо з'ясувати й зрозуміти, як відбувається процес зміни соціальної структури сільського населення, який рівень культурно-побутового обслуговування та які можливі шляхи його покращання. Слід також розкрити причини, які сприяють міграції молоді з гірських сіл у міста, ліквідувати їх і запропонувати заходи, які б допомогли зберегти молоді кадри для роботи в сільській місцевості.

Як показують дослідження, цей процес у низинних і гірських районах відбувається нерівномірно. У сільській місцевості низинних районів умови життя і побуту суттєво змінюються, у багатьох місцевостях побудовані та будують облаштовані житлові будинки, школи, дитячі й лікувальні заклади, клуби, бібліотеки, кінотеатри, комбінати побутового обслуговування, заклади громадського харчування тощо. У деяких районах створені міжгосподарські аграрно-промислові (з переробки сільськогосподарської продукції) а аграрно-курортні об'єднання, які забезпечують зайнятість і побутове обслуговування сільського населення. У сільській місцевості гірських і високогірних районів кількість облаштованих поселень незначна і поки що вони не є визначальними в загальній картині. Багато сіл досі не мають розвинутих виробничих і дорожньо-транспортних зв'язків, у багатьох із них рівень розвитку культурно-побутових закладів різко відстає від сучасних вимог.

Міграція сільського населення з гірських районів у низинні зони і міста стала вже традицією. Як свідчать дані за останні роки, кількість населення зменшилася, а найважливішими наслідками міграції зі сільських населених місць гірських районів є такі [5]:

1. Систематично зменшується загальна чисельність сільського населення гірських районів. Диспропорція й економічно необґрунтована різниця в чисельності й забезпеченні робочою силою низинних і гірських районів призводить до зниження в гірських районах продуктивності праці та ефективності використання інших народногосподарських ресурсів;

2. У результаті переважаючої міграції в міста та освоєння низинних районів більш молодшим поколінням спостерігається "старіння

гірських сіл”. Населення літнього віку, яке залишається в селах, не в змозі освоювати гірські сільськогосподарські угіддя;

3. Невеликі гірські сільські поселення зазвичай не витримують конкуренції з розвинутими великими центрами низинних районів. Такі поселення першими втрачають працездатне населення, потім виробничі об’єкти (сінокоси, ферми тощо), які нікому обслуговувати;

4. Населення цих сіл отримує незначну частку культурно-побутових послуг. У малих селах економічно недоцільно будувати громадські заклади, тому тут здебільшого відсутні комбінати побутового обслуговування, розвинуті заклади торгівлі тощо; вони мають поганий зв’язок із районним центром.

Суттєві відмінності, які є сьогодні між сільськими населеними пунктами низинних і гірських районів, між містом і селом слід визначати за допомогою будівництва закладів культурно-побутового обслуговування в гірських селах і залучення гірських жителів до сучасних цінностей культури. Бідність сільського населення гірських районів є хронічною, і таке явище властиве не тільки Україні, його можна спостерігати і в окремих зарубіжних країнах: США – в зоні Апалач і Кордільєр, Італії – в Апенінах і в гірських умовах Сицилії й Сардинії, Індії – в Гімалаях, Китаї – у Тянь-Шані, Тибеті тощо. Докладніше описуючи випадки бідності сільського населення гірських регіонів, яка зумовлена специфічними причинами, професор соціології Міссурійського університету (Колумбія, США) Едвард Х. Хесінджер, доходить висновку, що для вирішення проблеми бідності необхідно бачити конкретні ситуації з конкретними людьми та їх реальними проблемами. Тільки тоді з’явиться можливість для їх усунення.

Таким чином, у системі планування та управління розвитком сільського навколишнього середовища одне з провідних місць належить місцевим соціально-економічним проблемам, вирішення яких має стати більш комплексним і науково обґрунтованим. Недостатність теоретичних досліджень соціально-економічних умов стримуватиме процес удосконалення проектних розробок.

Бібліографічний список

1. Бистряков Г. К. Архітектурно-просторова організація сіл. Питання рекреації / Г. К. Бистряков, Л. Г. Литвинова, Ю. Ф. Хохол – К.: Будівельник, 1991. – 98 с.
2. Бородіна О. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 74-85.
3. Жук П. В. Рекреаційний потенціал Українських Карпат і перспективи його використання: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / П. В. Жук, В. С. Кравців. – Львів, 1993. – С. 111-112.
4. Львівська область: Географічний атлас: Моя мала Батьківщина. – К., 2002. – 20 с.
5. Мазур Ф. Ф. Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії (на

прикладі Карпатського регіону) / Ф. Ф. Мазур. – К. : Центр учбової літератури, 2005. – 96 с.
6. Павлов В. І. Рекреаційний комплекс Карпат: теорія, практика, перспективи / В. І. Павлов, Л. М. Черчик. – Луцьк, 1998. – 168 с.

Гризлюк И., Боднарчук Н. Процесс изменения социальной структуры сельского населения, аграрно-рекреационных хозяйств и архитектурно-планировочных проблем

Рассмотрены и проанализированы современное состояние структуры расселения в сельском секторе во взаимосвязи с функциональным назначением территории и пространственно-планировочными взаимодействиями, положительное влияние и изменение социальной структуры сельского населения, особенно в небольших горных населенных пунктах, обусловленное переходом от исключительно сельского хозяйства к созданию аграрно-рекреационных комплексов, разрешение проблем социального, экономического характера, возрастание уровня занятости населения.

Ключевые слова: социальная структура, архитектура, рекреация, туристический комплекс, аграрно-рекреационное хозяйство, природные ресурсы.

Gryzljuk I., Bodnarchuk N. The process of changing of the social structure of rural population, agrarian- recreation enterprise and architectural-planning issues

It is examined and analyzed in the article modern state of settlement structure in rural sector with interdependence with functional purpose of the territory and spatial-planning interaction. The positive influence and changing of the social structure of rural population, especially in the mountains' small residential settlements, are made for conversion of solely agricultural enterprise into establishing of agrarian-recreational complexes, solving of social, economical issues, increase of employment level.

Key words: social structure, architecture, recreation, tourist complex, tourist complex, agrarian-recreation enterprise, natural resources.